

UOT 821.111

İlyas Məmmədov

Bakı Mühəndislik Universiteti
ilyas_memmedov@hotmail.com

HARRİET BİÇER STOUNUN “TOM DAYININ DAXMASI” ƏSƏRİNİN CƏMİYYƏTDƏ YARATDIĞI TƏSİR

Açar sözlər: *Tom Dayının Daxması, quldarlıq, Amerika, Harriet Biçer Stou.*

Key words: *Uncle Tom's Cabin, slavery, America, Harriet Beecher Stowe.*

Ключевые слова: *Хижина дяди Тома, рабство, Америка, Гарриет Бичер-Стой.*

Giriş

Harriet Biçer Stou 1811-ci il iyun ayında Konnektikat ştatında dünyaya göz açmışdır. O, ailənin on üç övladından yeddincisi idi. Atası dövrün tanınmış rahiblərindən olan Liman Biçer, anası isə həddindən artıq dindar xanım Roksana Fut olmuşdur. Harriet dörd yaşında ikən anasını itirmişdir. O öz xatirələrində anası ilə əlaqəli sadəcə iki xatirənin yanında qaldığını, lakin həyatının hər anında ondan aldığı mənəvi duyğuları hiss etdiyini qeyd edir [5, s. 18]. Yazar uşaq yaşlarından vaxtını daha çox atasının otağında keçirir, anlamasa belə atasının oxuduğu kitabları maraqla incələyirdi. 8-9 yaşlarında olarkən ailədə aparılan siyasi, dini, tarixi müzakirələrə maraqla qulaq asır və öz fikirlərini bildirirdi. Məktəb illərində artıq onun yazıçılıq bacarıqları yavaş-yavaş özünü büruzə verməyə başlamışdı. Belə ki o, məktəbdə təşkil olunan inşa yazmaq yarışlarına mütəmadi qatılır və yazdığı inşalar xüsusi qonaqlara göstərilmək üçün seçilən iki-üç inşa arasında yer alırdı. Harriet Biçer Stou öz xatirələrində maraqlı bir hadisəni qeyd edir. Atası yaşadığı bölgədə tanınmış ziyalı olduğundan məktəbdə təşkil olunan inşa yarışlarının birinə jüri kimi dəvət edilir. İnşalardan biri Liman Biçerin diqqətini çəkir və həmin inşanı kimin yazdığını soruşur. Məktəb direktoru isə inşanın onun qızı Harrietə məxsus olduğunu söylədikdə atasını üzündə yaranan təbəssümü ömrü boyu unutmadığını bildirir [5, s. 31].

Məktəb illərində Harrietə ən çox təsir göstərən böyük bacısı Katerin idi. Hətta yazıçı daha sonralar vurğulayır ki, ona ən çox təsir göstərən şəxslər bacısı və qardaşı Edvard olub. Harriet bacısı Katerinin rəhbərlik etdiyi qızlar seminarıyasına daxil olur və təhsilini orada almağa davam edir. O, seminariyada latın və roman dillərini öyrənir. Onun savadı və yüksək bacarığı imkan verir ki, cəmi bir il ərzində latın dilini öyrənərək kiçik əsərləri tərcümə edə bilsin.

1832-ci ildə atasının Leyn İlahiyyat Seminariyasına direktor təyin edilməsindən sonra Harriet Biçer Stounun həyatında yeni səhifə açılır. Onlar ailəlikcə Ohayoya köçürlər. Harriet burada əsası bacısı tərəfindən qoyulan məktəbdə dərs deməyə başlayır. Ohayodakı günlərindən məmnun olmayan Harriet günlərin bir günü "Western Monthly" jurnalının redaktorundan əlli dollar mükafat fondu olan yarışda iştirak etmək təklifi alır. Tərəddüdsüz bu təklifi qəbul edən Harrietin yazdığı "Lot əmi" adlı hekayə yekdilliklə birinci yerə layiq görülür. Bu uğurundan ruhlanan Harriet Biçer Stou boş vaxtlarını yazıçılıqla məşğul olmağa yönəldir. Sinsinattidə üzv olduğu ədəbiyyat klubunda Harriet gənc seminariya müəllimi Kalvin Stou ilə tanış olur və 1836-cı ildə onlar ailə qururlar. Onların bu evlilikdən yeddi övladı dünyaya gəlir. Harriet bacısının yanında işləyərkən "An Elementary Geography" əsərinin həm-müəllifi olmuşdur. Onun ilk romanı isə 1843-cü ildə çap edilən "The Mayflower" əsəri idi. Daha sonra o yaranan müəyyən səbəblərə görə yaradıcılığına ara verir. 1850-52-ci illərdə Amerikada baş verən bəzi siyasi hadisələrdən təsirlənən yazıçı "Tom dayının daxması" əsərini yazmağa başlayır. Məhz bu əsər sayəsində Harriet Biçer Stou şöhrət qazanır və sayılıb seçilən yazıçılar sırasına daxil olur. Həmin əsərin ardınca "Tom dayının daxmasına gedən yol" əsəri 1853-cü ildə nəşr olundu. O, müxtəlif vaxtlarda yerli qəzet və jurnallarda məqalələr dərc etdirirdi. Harriet Biçer Stounun yaradıcılığının ən məhsuldar dövrü Amerikada vətəndaş müharibəsi başladıqdan sonraya təsadüf edir. 1862-ci ildən etibarən o, "Orr adasının mirvarisi", "Sorrentolu Aqni", "Ev və təsərrüfat sənədləri", "Balaca Tülkülər", "Nina Qordon", "Dini şeirlər", "Kverin balaca sakinləri", "Bacanın küncü", "Zamanımızın insanları", "Çəhrayı və ağ tiranlıq", "Həyat yoldaşım və mən" kimi əsərlər ortaya qoymuşdur. [9]

1970-ci ildən etibarən Harriet B. Stou Amerika Ədəbiyyat Bürosu üçün ucadan kitab oxuma səfərlərində iştirak edir. Belə səfərlər zamanı o, dövrünün tanınmış yazıçıları və şairləri Corc Eliot, Robert Brauning, Bayron və s. tanış olmaq imkanı əldə edir. Harrieti təkcə yazıçı və şairlər deyil, onun həmkarı olmayan digər peşə sahibləri-prezident Abraham Linkoln, Şəhzadə Albert, Arqil Hersoqu kimi siyasətçilər və dövlət xadimləri də çox sevirdi. Harriet Biçer Stou 1896-cı ildə 85 yaşında Konnektikatda dünyasını dəyişdi [5, s. 72].

Yazar və Amerika Cəmiyyəti

Harriet Biçer Stounun həyatı Amerikada quldarlığın əsas problem olduğu bir vaxta təsadüf edir. O dövrdə quldarlıqla bağlı fikirlər bir mənalı deyildi. Harriet Biçer Stou quldarlığın qəti əleyhinə olması ilə seçilirdi. Onun yaradıcılığının zirvəsi olan Tom dayının daxması romanında quldarlığın çir-

kin tərəflərinin əks olunması da təsadüfi deyildir. Harriet qulların həyatı, onların yaşayışı ilə ilk dəfə 1833-cü ildə Kentukkiyə səfəri zamanı tanış olur. Burada ziyarət etdiyi şəxsi yazıçı Tom dayının daxması əsərindəki cənab Şelbi obrazının timsalında göstərmişdir. O həmin vaxtlar hələki quldarlıqdan daha çox öz təhsili ilə maraqlanırdı. [5, s. 185]

Harriet Biçer Stounun abolisionist fikirləri və mövqeyi 1840-cı illərdən etibarən formalaşmağa başlayır. Həmin dövrdə atasının işlədiyi Leyn seminariyası quldarlıq əleyhinə fikirlərin formalaşdığı, abolisionistlərin bir araya gəldiyi əsas mərkəz olmuşdur. Seminariyada Teodor Ueldin rəhbərliyi altında artıq quldarlığa qarşı tələbə hərəkatı formalaşır. Teodor Ueld insanlara köləliyə qarşı məruzələr oxuyur və hətta bəzi cənublu sahibkarları da öz fikirlərinə tərəf çəkməyə nail olmuşdur. Belə sahibkarlardan biri Alabamadan olan cənab Birney idi. O nəinki öz qullarına azadlıq vermiş hətta quldarlıq əleyhinə “The Philantropist” qəzetini təsis etmişdir. Ancaq bu qəzetin fəaliyyətinə bir sıra təzyiqlər edilmiş və köləliyin saxlanmasına tərəfdar olan şəxslər onun ofisini dağıtmışdır. Bu hadisə Harriet Biçer Stounun abolisionist mövqeyinin yaranmasına təkan vermişdir. O həyat yoldaşına yazdığı məktubunda Birneyin mövqeyini dəstəklədiyini qeyd edir. Harriet Biçer Stounun köləliyə qarşı olduğunu göstərən bir çox fakt var. 1939-cu ildə onlar Kentukkidən mulat bir qız qəbul edirlər. Qız Ohayo qanunlarına görə azad idi ancaq bir neçə ay keçəndən sonra yazarın həyat yoldaşı xəbər alır ki, qızın əvvəlki sahibi şəhərə öz köləsini axtarmaq üçün gəlib. Qızın yəni-dən quldarlığın qəddar qanunları arasına düşməməsi üçün onu şəhərdən gizləncə çıxarıb təhlükəsiz yerə çatdırırlar [5, s. 176].

1850-ci il ölkə tarixində mühüm əhəmiyyətə malikdir. Bəzi ştatlar quldarlığın ləğv edilməsinin tərəfdarı olur və abolisionistlərin sayı günü gündən artır. Köləliyə qarşı çıxanlar bu quruluşun parlaq gələcəyə malik olmadığını və konstitusiyada quldarlıqla əlaqəli maddələrin tədricən ortadan qalxmaqda olduğunu bildirdilər. Qulların saxlanması iqtisadi cəhətdən də sərfəli deyildi. Çünki pambıq artıq əvvəlki kimi gəlir gətirmirdi. Bir sıra ştatlarda qullara azadlıq verilir və bu isə öz növbəsində kölə sahiblərində narahatlıqlar yaradırdı. Kaliforniya ştatının bu rejimi ləğv etmək istəməsi Şimal və Cənub arasındakı münasibətləri müharibə həddinə gətirib çıxartdı. Müharibənin qarşısını almaq və ölkənin bütövlüyünü qorumaq üçün müəyyən addımlar atıldı. Cənublu sahibkarları sakitləşdirmək üçün “Qaçqın qullar haqqında qanun” layihəsi hazırlandı. Bu qanun icazə verirdi ki, quldarlığın hökmdar olduğu ştatlardan azad ştatlara qaçan kölələr təqib edilsin və geri qaytarılsın. Hətta qaçan kölələrə köməyə etmək özü qadağan edilirdi. Qanun layihəsinin qəbul edildikdən sonra Harriet Biçer Stounun aldığı məktublar-

dan vəziyyətin nə dərəcədə acınacaqlı olduğunu görmək çox asandır. Hətta demokratiyanın beşiyi hesab edilən Boston qul təqibçilərinin at oynatdığı yerə çevrildi. Nəticədə bir çox ailələr dağılır, bəziləri evlərini tərk edərək Kanadaya qaçırdılar [5, s. 253].

Əsərin yazılmasına ilham verən amil

Bostonda gördüyü acı həqiqətlərdən və dəhşətli mənzərədən vahiməyə düşən Edvard Stou xanımına məktub göndərir. O, Qaçqın qullar haqqında qanunun səbəb olduğu dəhşətləri təsvir etdikdən sonra yoldaşına yazır ki, əgər mənim sənin kimi yazıçılıq qabiliyyətim olsaydı quldarlığın necə dəhşətli və utandırıcı bir şey olması barədə insanları məlumatlandıracaq bir əsər ərsəyə gətirərdim [5, s. 200]. Məktubu alan Harriet Biçer Stou elə bir əsər yazacağına söz verir və Tom dayının daxması romanını yazmağa başlayır. Tom dayı obrazının necə yaranması ilə bağlı danışanda yazar qeyd edir ki, həmin obraz o kilsədə oturarkən ağılına gəlib və evə qayıdan kimi onu canlandırmağa başlayıb. Harriet Biçer Stou köləliyə qarşı olan "National Era" jurnalı ilə müqavilə imzalayır və əsəri hissə-hissə orada yayımlayır. Əsərin jurnalda silsilə yazılar şəklində dərc olunması bir il çəkir və nəticədə yazıçı buna görə 300 dollar qonorar alır [5, s. 184]. Əsər Bostondakı nəşriyyatçılardan birinin diqqətini çəkir və onu kitab halında dərc etməyi təklif edir. O həmçinin əldə olunacaq gəlirin yarı-yarıya bölüşdürülməsini istəyir bir şərtlə ki çap xərcləri də eynilə qarşılansın. Professor Stou bunun riskli olduğunu deyərək təklifi qəbul etmir və tərəflər bütün satışın cəmi 10%-nin müəllifə çatması barədə razılıq əldə edirlər. 1852-ci ildə müqavilə imzalanır və əsər işıq üzü görür.

Əsərin Amerika cəmiyyətində yaratdığı təsir

Tom dayının daxması romanı Amerika cəmiyyəti üzərində çox dərin izlər buraxdı. Bu təsirlər özünü daha çox siyasi və incəsənət sahəsində göstərdi. Əsər nəşr olunduğu andan etibarən hitə çevrildi və yazara xeyli gəlir gətirdi [5, s. 189].

Siyasi baxımdan əsər abolisionistlər və köləlik tərəfdarları tərəfindən fərqli reaksiyalarla qarşılandı. Ölkə köləliyə baxışlarına görə Şimal və Cənuba bölündüyü üçün əsərin siyasi təsirindən danışarkən onun hər iki cəbhədə doğurduğu təsirlərdən danışmaq daha doğru olar. Bu əsərdən sonra şimallıların abolisionist hərəkatı daha az radikal görünməyə başladı və köləliyə laqeyd yanaşan bir sıra şimallıların mövqeyində də dəyişikliklər baş verdi. Yazıçı məktublarının birində əsərin təsiri haqqında danışarkən onu dörd yerə ayırır: 1) qatı abolisionist fikirlərin yumşalması, 2) Bu radikallığa görə bəzi insanlarda formalaşan anti abolisionist fikirlərin dəyişməsi, 3) Qaradərili insanlarda ümid, özünə inam və hörmət duyğularının formalaşması, 4) Bütün ölkə boyu zənci irqinə qarşı mülayim rəftarın formalaşması [5, s. 198].

Cənub ştatlarının da romana reaksiyası çox sərt oldu. Kələliyin tərəfdarları iddia edirdilər ki Stou quldarlığın yalnız bir tərəfini göstərən və qeyri real məlumatlar yazıb. Hətta bəzi ştatlarda əsərin nəşrini və ona sahib olması qadağan edirdi. Bütün bunlara baxmayaraq əsər cənublular arasında da sürətlə yayılırdı. Hətta cənuba kələliyi dəstəkləyən, cənublu kələlərin şimaldan olan sənaye işçilərindən daha yaxşı yaşadığını təsvir edən çoxlu sayda ədəbiyyat nümunələri yarandı. Əsərini müdafiə etmək orada yazılanların real faktlara əsaslandığını sübut etmək üçün Stou “Tom dayının daxmasına gedən yol” kitabını yazdı [5, s. 204].

Stounun şah əsəri güclü ictimai rəy formalaşdırdı. Əsərin nəşrindən sonra şimalla cənub arasında olan fikir ayrılığı daha da dərinləşdi. Kələliyə zidd mövqeyi ilə seçilən Abraham Linkolnun prezident seçilməsi ilə bəzi cənub ştatları konfederasiyanın tərkibindən çıxdılar. Cənublular iqtisadiyyatın özəyi hesab etdikləri kələliyin aradan qalxmasından çox qorxurdular. Nəticə etibarilə bu fərqlər ölkədə vətəndaş müharibəsinin başlamasına gətirib çıxartdı. Dörd illik müharibədə ABŞ demək olar ki dağıldı. Stou Abraham Linkoln ilə görüşəndə prezidentin söylədiyi sözlər çox məşhurdur. Belə ki o, Stouya “bu böyük müharibəni başladan balaca qadın sən sən?!” demişdi [9].

Əsərin ən əsas təsirlərindən biri ədəbiyyat sahəsində müşahidə olunmağa başladı. Stounun əsərinə bənzər, onu təqlid edən çoxlu sayda ədəbiyyat nümunələri yarandı və qəzet, jurnallar vasitəsilə yayıldı. Misal olaraq Fransis Uatkinsin “Əlvida Eva”, və “Elizanın səyahəti”, həmçinin xanım Nikolsun “Mərhəmətli Eva” şeirlərini göstərə bilərik. Anti Tom şeir və yazıları da mövcud idi hərçənd ki, onların sayı daha az idi.

Əsərin musiqi sahəsindəki təsirləri də kifayət qədər çox idi. Romanın qəhrəmanlarına həsr, onları mədh edən kifayət qədər musiqi nümunələri ortaya çıxdı. Əsərdən ilhamlanaraq “Kral və Mən”, “Tom Dayının Balaca Evi” kimi səhnə əsərləri ərsəyə gəldi.

Əsər bütün dünyada şöhrət qazandı. Bir sıra dillərə tərcümə edildi. Əsərin aydın olmayan hissələri ilə bağlı yazıçıya ünvanlanan çoxsaylı məktubları özü şəxsən izah edir və cavablandırır.

Nəticə

Əsəri oxuyarkən 19-cu əsr Amerika cəmiyyətində hökmranlıq edən ədalətsizliyin və qəddarlığın, eyni zamanda dərisinin rənginə görə insan həyatının heçə sayıldığına şahidi oluruq. Əfsuslar olsun ki, günümüzdə də dünyanın bir sıra yerində insan həyatına dəyər verilmir, irqçilik, dini və milli mənsubiyyətinə görə şəxsiyyətin açaldılması halları geniş yayılıb. Baş verənlərdən nəticə çıxararaq gələcək nəsilləri rasizm bəlasından qorumaq və sağlam nəsillər yetişdirmək üçün Harriet Biçer Stou örnək ola bilər. Müxtə-

lif sahələrdə xüsusilə də ədəbiyyat sahəsində populyarlıq qazanmış qələm sahibləri geniş oxucu kütləsinə çatan əsərləri vasitəsilə sözügedən aktual problemlərə qarşı insanları maarifləndirmək yolunu tutmalıdırlar. Tom Dayının Daxması əsəri köləlik kimi dərin köklərə sahib ideyalogiyaların necə sarsıla biləcəyini nümunə olaraq bizə göstərir. Kainatda mövcud olan hər vasitədən təyinatı üzrə istifadə etmədiyimiz zaman cəmiyyətin sağlam sütunlar üzərində qurulduğunu iddia etmək doğru olmaz. Belə cəmiyyətlər gec ya tez məhvə məhkumdur.

Əsərdə keçən obrazların timsalında örnək alacağımız bir çox müsbət davranışlar vardır. İstər ən əziyyətli zamanında ümidini itirməyən Tom dayı istərsə də imkanlı sahibkar olmasına baxmayaraq doğru yolda olmağa çalışan cənab Şelbi oxucular üçün nümunəvi davranış sərgiləyirlər.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. McPcherson, J. M, Battle Cry of Freedom, Oxford University Press, – 1988.
2. Rice, C. D, The Rise and Fall of Black Slavery, London, – 1975.
3. Robert, W. F, Without consent or contract: the rise and fall of American slavery, Norton, New York, – 1989.
4. Stou, H. B, Tom Dayının Daxması, "Hədəf Nəşrləri" MMC, – 2013.
5. Stow, C. E, The Life of Harriet Beecher Stow, Hartford, – 1889.
6. Stow, H. B, A Key to Uncle Tom's Cabin, Boston, – 1853.
7. Stow, H. B, Uncle Tom's Cabin, Wordsworth Editions Limited, London, – 1995.
8. William, B. A, Rethinking Uncle Tom: The political philosophy of Harriet Beecher Stowe, Lexington Books, USA, – 2009.
9. <https://www.harrietbeecherstowecenter.org/hbs/>

Ilyas Mammadov

Summary

The impact of Uncle Tom's Cabin by Harriet Beecher Stowe on society

Uncle Tom's Cabin is considered one of the most influential literary works in American literature. It deals with the common problem of nineteenth century-slavery. The author put down her personal experiences regarding slavery and tried to change the trend in the society. Thanks to her successful product, pillars of slavery shattered after its publication. Uncle Tom's Cabin achieved vast reputation and became a bestseller. The problems in the book which are approached from religious point of view demonstrates the author's thoughts and lifestyle.

In this article, the impact of the book on American society has been analyzed from various aspects. The influence of literature on the lifestyle of population and

political view of the society exhibits its quality. Therefore, the critics and literary community impose special attention on the effect of literature on people.

Ильяс Мамедов

Резюме

Влияние «Хижина дяди Тома» Гарриет Бичер-Стоу на общество

«Хижина дяди Тома» считается одним из самых влиятельных литературных произведений в американской литературе. Он имеет дело с общей проблемой рабства девятнадцатого века. Автор изложила свой личный опыт в отношении рабства и попыталась изменить тенденцию в обществе. Благодаря ее успешному продукту столпы рабства рухнули после его публикации. «Хижина дяди Тома» приобрела широкую известность и стала бестселлером.

В этой статье влияние книги на американское общество проанализировано с разных сторон. Влияние литературы на образ жизни населения и политические взгляды общества проявляет свое качество. Поэтому критики и литературная общественность обращают особое внимание на воздействие литературы на человека.

Rəyçi: fil.f.d., dos. N.Əliyeva

Redaksiyaya daxil olma: 20.10.2021

Təkrar işlənməyə göndərilmə: 03.11.2021

Çapa qəbul olunma: 29.11.2021